

Biološki i okolinski čimbenici dječjeg ovladavanja jezikom

Naglić, Valentina

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Zagrebu, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:302755>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-17**

Repository / Repozitorij:

[University of Zagreb Faculty of Teacher Education - Digital repository](#)



SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Valentina Naglić

BIOLOŠKI I OKOLINSKI ČIMBENICI DJEČJEG
OVLADAVANJA JEZIKOM

Završni rad

Zagreb, ožujak 2022.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
UČITELJSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ODGOJITELJSKI STUDIJ

Valentina Naglić

BIOLOŠKI I OKOLINSKI ČIMBENICI DJEČJEG
OVLADAVANJA JEZIKOM

Završni rad

Mentor rada:

doc. dr. sc. Jelena Vignjević

Zagreb, ožujak, 2022.

SAŽETAK

Usvajanje jezika proces je koji započinje još prije rođenja djeteta, time što nerođeno dijete sluša i raspoznaje majčin glas, a njegov daljnji razvoj događa se u poticajnom okruženju pod utjecajem uređenih bioloških čimbenika, kao i čimbenika iz okoline. Postoje brojne teorije koje su pokušale objasniti razvoj spomenutog procesa, a neke od njih su biheviorizam, kognitivizam i generativizam. Neke veći naglasak stavljaju na biološke čimbenike, druge pak na okolinske. S obzirom na to da ni jedna teorija nije u potpunosti pojasnila taj fenomen, potrebno ga je sagledati multidisciplinarno. Djeca jezik usvajaju spontano, prirodno, automatski i bez napora. Roditelji su prvi govorni modeli s kojima se dijete susreće i zato imaju veliku ulogu u procesu dječjeg razvoja, uključujući i razvoj govora. No nisu ništa manje važni ni odgojitelji koji također igraju važnu ulogu u djetetovu razvoju na svim područjima, pa i u području jezika i govora. Bitno je da odrasli s djecom razgovaraju izražajno i jasno, obraćaju pozornost na visinu, ton i tempo govora.

Tema isprepletenosti i zajedničkog djelovanja bioloških i okolinskih čimbenika u ovladavanju jezikom predstavljena je u ovom radu uvidom u stranu i domaću literaturu gdje se pokazuje da znanost daje podjednaku pozornost i jednom i drugom. Dolazi se do zaključka da tek suradnja nasljednih bioloških činitelja i okolinskih činitelja može učinkovito dovesti do dobrog ovladavanja jezikom.

KLJUČNE RIJEČI: ovladavanje jezikom, biološki čimbenici, okolinski čimbenici

SUMMARY

Language acquisition is a process that begins with the birth of a child, although the unborn child listens and recognizes the mother's voice and its further development takes place in a stimulating environment under the influence of regulated biological factors. There are numerous theories that have tried to explain the development of the mentioned process, and some of them are behaviorism, cognitivism and generativism. Since no theory has fully clarified this phenomenon, it is necessary to look at it multidisciplinary. Children learn language spontaneously, naturally, automatically and without too much effort. Parents are the first speech models that a child encounters and therefore play a major role in the process of child development, including speech development, but no less important are educators who also play an important role. It is important that adults talk to children expressively and clearly, pay attention to the height of speech, tone and tempo.

The topic of cooperation of biological and environmental factors in language acquisition is illustrated by review of foreign and domestic literature where it is shown that science gives equal attention to both and we conclude that only their cooperation can effectively lead to good language skills.

KEYWORDS: language proficiency, biological factors, stimulating environment

Sadržaj

SAŽETAK.....	2
SUMMARY	3
1. UVOD	1
2. DJEČJE OVLAĐAVANJE JEZIKOM	3
2.1. Karakteristike ranoga usvajanja hrvatskoga jezika	4
3. TEORIJE DJEČJEGA OVLAĐAVANJA JEZIKOM	6
3.1. Bihevioralna teorija	6
3.2. Generativistička teorija dječjega govornoga razvoja	7
3.3. Kognitivistička teorija dječjega govornoga razvoja	7
4. FAZE GOVORNOG RAZVOJA	9
5. BIOLOŠKI ČINITELJI OVLAĐAVANJA JEZIKOM	11
5.1. Moždane strukture	11
5.2. Wernickeovo područje	12
5.3. Brocino područje	12
5.4. Mentalni leksikon	12
5.5. Obilježja ličnosti i ponašanja	13
5.6. Spol i jezik	14
5.7. Zdravlje	15
6. OKOLINSKI ČIMBENICI DJEČJEG OVLAĐAVANJA JEZIKOM.....	17
6.1. Roditelji kao poticaj dječjem ovladavanju jezikom	17
6.2. Uloga odgojitelja.....	19
6.3. Utjecaj redoslijeda rođenja.....	20
6.4. Utjecaj socioekonomskog statusa na jezično usvajanje djeteta	21
6.5. Jezične igre.....	21
6.6. Poticajno okruženje za učenje jezika	23
7. ZAKLJUČAK	26
POPIS LITERATURE	28
Mrežni izvori	30

1. UVOD

Jezik je znakovni sustav kojim ljudi međusobno komuniciraju, a govor je sredstvo kojim osobe ulaze u socijalne kontakte i stvaraju odnose sa ljudima iz svoje okoline (Jelaska, Bošnjak, Cvikić, Hržica, Kusin, Novak-Milić i Opačić, 2005). Mnogi stručnjaci svoj rad posvetili su traženju odgovora na čimbenike koji utječu na djetetove sposobnosti ovladavanja jezikom. Ovim radom pokušat će se sagledati i pojasniti tijek i zakonitosti dječjega jezičnoga razvoja te produbiti razumijevanje u osnovi dvaju stajališta – jednoga koji naglašava biološke čimbenike koji na taj razvoj djeluju i drugoga koji naglašava ulogu okolinskih čimbenika u tom procesu.

Rad započinje objašnjavanjem termina koji označavaju dječje ovladavanje jezikom te karakteristike tog procesa. Zbog nedostatka odgovora na pitanje utjecaja raznih čimbenika, nastale su broje teorije koje su pokušale objasniti zakonitosti tog fenomena. Teorije koje su ostavile najznačajniji trag u razumijevanju dječjega ovladavanja jezikom jesu bihevioristička teorija, čiji najistaknutiji predstavnik F. B. Skinner smatra da je dječje učenje jezika produkt uvjetovanih refleksa (prema Aladrović Slovaček, 2019), generativistička teorija dječjega govornoga razvoja koja zastupa stajalište da dijete ovladava jezikom na temelju urođenog mehanizma, odnosno generatora jezika (prema Pavličević-Franić, 2005) te kognitivistička teorija koja ističe da dječji govorni razvoj napreduje u djetetovoj interakciji s okolinom te da proizlazi iz dječjega kognitivnog razvoja (Pavličević–Franić, 2005).

U radu su potom prikazane faze dječjega govornog razvoja. Tijekom usvajanja govora izdvajaju se dvije faze – predverbalna, koja podrazumijeva dječje spontano glasanje i verbalna koja svoj početak broji od djetetove prve izgovorene riječi (Posokhova, 2008).

Potom u radu slijedi predstavljanje prvih spomenutih čimbenika, a to su biološki. Za početak će se pobliže sagledati sama struktura mozga te njegove polutke i pojasniti proces lateralizacije mozga i uloga tog procesa u jezičnim sposobnostima. Bit će objašnjeno kako svako od triju područja kore velikog mozga – Wernickeovo područje, Brocino područje te Heschlova vijuga – utječu na jezične funkcije (Gulan, 2020). Potom će biti opisano na koji način obilježja ličnosti i ponašanja koreliraju s procesom usvajanja jezika. Poznato je kako su brojne razlike između muškaraca i žena, pa i razlike u jezičnim sposobnostima (Lovas, 2011). Zdravlje utječe na sve aspekte našega života pa tako i na lakoću i brzinu usvajanja jezika.

Okolinski čimbenici također imaju utjecaj na proces dječjeg ovladavanja jezikom. Djetetova komunikacija s okolinom započinje već u majčinoj utrobi, dok je prva vokalna komunikacija nakon rođenja plač. U tom procesu veliku ulogu imaju roditelji jer su oni ujedno i prvi djetetov govorni model stoga je važno da savjesno upotrebljavaju jezik kako bi njime i dijete kvalitetnije ovladalo (Posokhova, 2008).

Odgojitelji su izrazito važan element u cjelokupnom odgoju i obrazovanju djeteta, pa tako i u razvoju djetetova govora. Dijete velik dio dana provede u vrtiću te su tamo odgojitelji zaduženi da budu primjeren govorni uzor te da organiziraju poticajnu i kvalitetnu okolinu koja će djeci omogućiti da se osjećaju prihvaćeno i da se samim time žele s radošću izražavati (Petrović-Sočo, 1997).

Redoslijed rođenja djeteta u obitelji također ima utjecaj na količinu i kvalitetu izloženosti jeziku (Hoff, 2006).

Među okolinskim čimbenicima djetetova razvoja posebna će se pozornost posvetiti materijalnom okružju u kojem dijete odrasta, odnosno socioekonomskom statusu obitelji (Westerlund i Lagerberg, 2008).

Prema Peti-Stantić i Velički (2008), igra pozitivno utječe na intelektualni, tjelesni i emocionalni razvoj djeteta. Upravo je zato važno upuštati se u igru s njima jer kroz igru dijete najkvalitetnije spoznaje svijet i svoju ulogu u njemu. Kvalitetno uređeno okružje također ima veliku važnost u procesu usvajanja jezika. Primjereni materijali i poticaji uvelike olakšavaju ovladavanje jezikom. Dijete u interaktivnoj i emocionalno pozitivnoj okolini te u toploj i podupirućoj emocionalnoj klimi uspijeva učinkovito razvijati sve svoje predispozicije. Uz to, važno je da odrasle osobe u djetetovoj okolini budu manje autoritarne, a više podržavajuće. Djecu je potrebno poticati da se uključuju u mnoge razgovore i da postavljaju pitanja te im pomoći u pronalasku odgovora i ohrabrivati ih da pričaju o sebi i drugima (Petrović-Sočo, 1997).

Na samom kraju istaknuta je i uloga medija u dječjem ovladavanju jezikom te važnost odabira kvalitetnog i kontroliranog sadržaja koji može imati pozitivne učinke na spomenuti proces (Apel i Masterson, 2004).

2. DJEČJE OVLADAVANJE JEZIKOM

Ovladavanje materinskim jezikom u hrvatskom se jeziku obilježava brojnim terminima. Ovladavanje jezikom, jezični razvoj, usvajanje jezika ili jezično usvajanje sve su nazivi koji označavaju proces koji se sastoji od dvaju elemenata, a to su: usvajanje jezika koje se odvija bez neposrednog poučavanja, odnosno spontano u prirodnim okolnostima te učenje jezika koje je svjesno, tj. odvija se u promišljenim okolnostima, kao što je primjerice institucijsko učenje jezika (Jelaska, 2007). Pojedini stručnjaci pokazuju na razlike u terminima *usvajanje* i *razvoj* jezika, gdje *usvajanje* podrazumijeva spontano stjecanje fonoloških, gramatičkih i semantičkih jezičnih pravila, a korištenje tih pravila u raznolikom sklopu društvenih i jezičnih situacija naziva se *razvoj*.

Dakle, djeca jezik usvajaju nesvjesno, a na to pokazuju istraživanja koja dokazuju da dijete sluša majčin glas prije rođenja, odnosno u majčinoj utrobi. Prema Kovačević (1996), iskaz da djetetov jezični razvoj svoj početak broji od prve izgovorene riječi dovodi do pogrešnih zaključaka te upućuje da spomenuti proces započinje već u perinatalnom razdoblju. Ta spoznaja potkrijepljena je istraživanjima koja pokazuju da dijete u embrionalnoj fazi u majčinoj utrobi, usprkos postojanju raznih zvukova i buke maternice, čuje majčin glas te autorica tu pojavnost naziva „prvi dijalog“. Također, Hepper i Shahidullah (1994) ističu da fetus u 27. tjednu reagira na niske frekvencije. Nadalje, Truby (1975, prema Kovačević, 1996) ukazuje na podudaranja u intonaciji i ritmu između majčinog govora i fetalnoga plača. Ta tvrdnja dodatno je potkrijepljena uočavanjem odsustva ili „čudnog“ plača novorođenčadi nijemih majka. Dolazi se do zaključka da je majka model koji utječe na djetetovu izvedbu plača te da se ono uči, iako je plač urođena sposobnost. Nadalje, DeCasper i Spence (1986, prema Kovačević, 1996) ističu da se novorođena djeca više raduju pričama koje su im majke čitale u vremenu prije rođenja, nego one koje su njima posve nepoznate.

Veliku ulogu u poticanju urođenih jezičnih sposobnosti ima okolina s kojom je dijete u doticaju i s kojom komunicira, sukladno obilježjima jezika koji usvajaju (Posokhova, 2008).

Proces ovladavanja jezičnim sposobnostima događa se cijeloga života i teče kroz mnogobrojne kronološke i razvojne faze. Svaka je razvojna faza ovladanosti jezičnim sposobnostima zasebna te ne mora biti na isti način prisutna kod svakog govornika, no te su faze uobičajene i predvidive kod sve djece uobičajenog i zdravog razvoja. Upotreba samog jezika igra najznačajniju ulogu kako za usvajanje, tako i za učenje jezika (Jelaska, 2007).

Rana i predškolska dob ključna je za razvoj brojnih životnih procesa među kojima je nedvojbeno i proces ovladavanja jezikom koji je u tom razdoblju najdinamičniji. Jezični se razvoj također mora promatrati i u kontekstu kognitivnog, emocionalnog i socijalnog razvoja, koji međusobno utječu jedno na drugoga i tako zajednički osiguravaju djetetov cjelokupni rast i razvoj. Emocionalni doživljaj artikulira se jezikom te se samim time i jezik razvija u emocionalnim interakcijama s okolinom (Vignjević i Brandt, 2017).

Usvajanje jezika za čovjeka je sasvim normalna, uobičajena i jednostavna pojava jer je čovjeku prirodna i upravo ga ona izdvaja od svih drugih bića na zemlji, ali kada dublje uđemo u taj fenomen, iznenađuje nas i začuđuje njegova kompleksnost (Jelaska, 2007).

2.1. Karakteristike ranoga usvajanja hrvatskoga jezika

Jezik je kompleksan sustav i u njemu je moguće izdvojiti veći broj komponenti koje se odnose na glasove, značenje, ukupnu strukturu i svakodnevnu uporabu (Berk, 2015).

Dojenče, prema rezultatima istraživanja, ima sposobnost govornog primanja. Pokazalo se kako je ono od samog rođenja u mogućnosti razlikovati govorne razlike prisutne u većini riječi materinskoga jezika. Prema Kovačević (1996), dokaz kvalitetnog zamjećivanja govora jest dakako sposobnost prepoznavanja akustičkih razlika koje se pojavljuju pri izgovaranju iste jezične jedinice od strane različitih govornika, a usvajanje značenja riječi ne bi bilo moguće bez ove sposobnosti. Poblje rečeno, u slučaju da je ova sposobnost nepostojeća, svaka zvučna razlika podrazumijevala bi i promjenu u značenju te bi usvajanje jezika bilo nemoguće. Ova se sposobnost razvija već kod šestomjesečne djece, no ako je prisutna stimulacija i prije samog rođenja djeteta, ono može neposredno nakon rođenja raspoznati različite govornike.

Djetetova sposobnost za komunikaciju uvelike utječe na njegovu kvalitetu života. Jezik mu omogućava da izražava sebe i svoje potrebe, neizostavan je dio povezivanja s drugima te je u konačnici, ključan dio ljudske egzistencije (Apel i Masterson, 2004).

Proces ovladavanja jezikom podrazumijeva ovladavanje njegovima četirima komponentama, a to su: gramatička, fonetička, semantička i pragmatička. Gramatička komponenta sastavljena je od sintakse, odnosno pravilima redoslijeda riječi u rečenici i morfologije, tj. upotrebe gramatičkih oznaka za označavanje vremena, broja, lica, padeža, roda, aktivnog i pasivnog oblika itd. U prijevodu, gramatička komponenta jezične uporabe uključuje

primjenu jezičnih oblika nekog jezika. Fonološka komponenta podrazumijeva usvajanje glasovnog sustava te načela koja upravljaju redoslijedom i strukturom govornih glasova. Semantička komponenta označava sposobnost prenošenja značenja i razumijevanja značenja, a odnosi se na rječnik i načine na koji su osnovni pojmovi nekog sadržaja uključeni u iskaz. Sposobnost da se upotrebom govora nešto postigne, odnosno da se komunicira, jest pragmatička komponenta. Ona uključuje pravila za prikladno sudjelovanje u komunikaciji. Dijete za kvalitetno komuniciranje treba iskusiti izmjenjivanje u razgovoru, jasno iskazivati vlastito mišljenje te se pritom držati teme, a uza sve to, mora spoznati na koji način boja glasa, kontekst i geste produbljuju značenje (Berk, 2015).

3. TEORIJE DJEČJEGA OVLADAVANJA JEZIKOM

Pitanje „Kako se jezik usvaja/uči?“ postavlja se već dugo vremena te je ono dobilo brojne odgovore kroz godine. Nastalo je nekoliko teorija koje su svoj vrhunac dosegle sredinom 20. stoljeća s ciljem pronalaska odgovora na ovo naizgled misteriozno pitanje, ali one nisu uspjele potpuno razjasniti neke sumnje i pitanja. Najpoznatije teorije jesu bihevioristička, generativistička i kognitivistička. Iako teorije općenito donose objašnjenja pojedinog fenomena, one ne uspijevaju protumačiti različite osobne okolnosti i individualne razlike. Važno je upoznati teorije koje su nas dovele do sadašnjih spoznaja o jeziku.

3.1. Bihevioralna teorija

B. G. Skinner, prvi i najvažniji biheviorist, nastojao je usvajanje jezika prikazati pomoću biheviorističke teorije, odnosno teorije ponašanja. U knjizi *Verbal Behaviour*, koju je izdao 1957. godine, objašnjava kako dijete usvaja prvi jezik (Aladrović Slovaček, 2019). Prema Skinneru, jezik je naučeno ponašanje te usvajanje jezika tako određuje stvaranje asocijativnih veza između podražaja i odgovora. Iznosi se tvrdnja kako se govor (kao i jezik) uči imitacijom izričaja odrasle osobe. To podrazumijeva učenje po modelu auditivni/vizualni podražaj, tj. odgovor na podražaj, odnosno potkrepljenje. Zastupnici ove teorije smatraju kako dijete sluša govorni model nakon čega oponaša što je auditivno percipiralo. Ključnu ulogu na način kojim se dječji govorni razvoj te usvajanje jezičnih struktura unapređenju u tom kontekstu imaju pozitivne i negativne reakcije roditelja ili odraslih osoba iz okoline. Drugim riječima, ako dijete neku riječ ili govorni izraz izgovori ili ponovi točno dolazi do nagrađivanja s ciljem da dijete, ponavljajući ispravne govorne izričaje, prije usvoji jezik. Time se povećava djetetova motivacija za učenjem jezika što dovodi do efikasnijeg i bržeg usvajanja jezika. Negativna reakcija roditelja rezultat je neodgovarajućeg jezičnog izraza djeteta te se samim time umanjuje vjerojatnost da se ponovi poticaj te u tom kontekstu dijete biva kažnjeno (Aladrović Slovaček, 2019, prema Kuvač i Palmović, 2007).

Kritičari Skinnerove teorije ističu kako je teško znati koji će poticaj djetetu biti pozitivan ili negativan, odnosno nemoguće je precizno utvrditi što će to biti pozitivno potkrepljenje za dijete koje uči jezik (Prebeg-Vilke, 1991).

3.2. *Generativistička teorija dječjega govornoga razvoja*

Utemeljitelj generativističke teorije Noam Chomsky, zajedno sa svojim suradnicima, promiče tezu da je jezik specifično dostignuće čovjeka koje je utisnuto u strukturu mozga, a velika odgovornost za usvajanje jezika pripada samoj djeci jer se ta pojava u ovoj teoriji pretpostavlja kao maturacijski proces (Kuvač i Palmović, 2007).

Ova teorija tvrdi da djeca posjeduju specifičnu urođenu i kognitivnu sposobnost koja im omogućuje uspješno usvajanje apstraktnog simboličkog sustava kao što je jezik koja isto tako kasnije osigurava i nastanak govora. Chomsky (1966) zajedno sa svojim suradnicima iznosi tvrdnju o postojanju specifičnog uređenog aparata (LAD – *Language Acquisition Device*), točnije mehanizam koji im pomaže da kad usvoje određen broj riječi u vokabularu, imaju sposobnost slagati riječi u gramatički koherentne izraze i samim time razumiju njihovo značenje kada ih čuju (Berk, 2015). Chomsky tvrdi da djeca dijele ista unutarnja ograničenja koja usko karakteriziraju gramatiku koju idu konstruirati, a glavnu ulogu u usmjeravanju pažnje prema tome ima LAD (Pavličević-Franić, 2005).

Nadalje, on tumači empirijska istraživanja koja pokazuju da je usvajanje jezika brzo i ima karakteristične faze čiji red i trajanje nisu ovisni o okolišnim čimbenicima, kao daljnji dokaz potvrđivanja urođenosti jezika. Prema tome, usvajanje jezika se kod djece događa spontano i nenamjerno, neovisno o poticajima i potkrepljenjima okoline pa čak i izloženosti jeziku. Poblježe rečeno, dijete izlaganjem bilo kojem jeziku ima sposobnost usvojiti ga (Prebeg-Vilke, 1991) te je za to zaslužan LAD.

3.3. *Kognitivistička teorija dječjega govornoga razvoja*

Jean Piaget ističe kako se razvoj govora kod djeteta događa kao produkt razvoja senzomotoričke inteligencije, odnosno djetetova spoznajnog razvoja. Dakle, ne odvija se kao rezultat urođenih sposobnosti, već u interakciji s ljudima iz okoline. Razmatrajući djetetov govorni razvoj, Piaget iskazuje da mišljenje prati govorni razvoj djeteta stoga se isprepliću socijalni i kognitivni razvoj i time dolazi do egocentričnoga govora djeteta - nemogućnosti usmjeravanja na druge ljude i njihove potrebe i bilo kakve okolinske čimbenike (Prebeg-Vilke, 1991). Takav govor prisutan je u dobi od tri do pet godina i prepoznatljiv je po tome što dijete svoje namjere govori glasno i time svu pažnju usmjerava na sebe te to čini bez obzira je li

njegov sugovornik prisutan ili nije. Također, obilježavaju ga i ponavljanje slogova ili riječi te razni monolozi koji nisu namijenjeni da ih druga osoba razumije (Prebeg-Vilke, 1991).

Promicatelji kognitivističke teorije polaze od uvjerenja da dijete nije u mogućnosti shvatiti značenje rečenice ako prije toga nije usvojilo temeljne koncepte na koje se referiraju riječi u toj rečenici. Tek kad se dijete razvije do razine u kojoj određeni fenomen razumije na temelju vlastitog iskustva, bit će u mogućnosti učiniti spomenuto, u suprotnom, pokušaji da mu se taj fenomen verbalno pojasni neće biti uspješni. Time se dolazi do zaključka da je jezični razvoj djeteta ograničen spoznajnim razvojem pa će se iz tog razloga određena područja jezika naučiti tek poslije dosezanja određene razine kognitivnog razvoja (Prebeg-Vilke, 1991).

Piaget (prema Puljak, 2008) ističe da je pojava misli olakšana korištenjem jezika zbog toga što se u komunikaciji s drugim osobama djetetovo mišljenje socijalizira, nove misli, argumenti i rasprave mogu biti uzrokovane i stimulirane stavovima sugovornika, a dobivanjem novog pregleda, oba su sugovornika u mogućnosti promijeniti inicijalno mišljenje.

S druge strane Lav Vygotsky za razliku od Piageta, koji zastupa hipotezu da jeziku prethodi mišljenje, smatra da jezik i misao imaju zasebne korijene, ali sjedinjeni utječu jedno na drugo. On iznosi da je izvoran govor djeteta komunikacijski i društven, točnije socijalan, a ne onaj koji je namijenjen samom sebi, dakle egocentričan. Poblje rečeno, Vygotsky smatra da je prvobitna funkcija govora društveno zbližavanje i djelovanje djeteta i odraslih na okolinu te međusobno komuniciranje (Prebeg-Vilke, 1991).

Nadalje, Vigotskoy navodi da se racionalan govor pojavljuje poslije socijalnoga govora. Verbalno mišljenje koje pomaže razvoju racionalnog govora javlja se oko druge godine života te se tada odvija ključan prijelom u kojem dolazi do povezivanja ispreplitanja predintelektualnoga govora i predlingvističkog mišljenja. Razvoj govora počinje prvom vokalizacijom, gukanjem, brbljanjem te fonskim artikulacijama, a u tom slučaju još nisu prisutni kognitivni procesi te iz tog razloga racionalan govor prije toga ne može biti prisutan (Prebeg-Vilke, 1991).

4. FAZE GOVORNOG RAZVOJA

Pravilan razvoj jezika i govora jedna je od osnovnih pretpostavki urednog razvoja djeteta. Kako bi se kod djeteta jezik i govor razvijali, potrebni su osnovni socijalni, psihološki i biološki uvjeti poput općeg zdravlja, pravilno razvijenih govornih organa, urednog sluha, ali i života u funkcionalnoj obitelji. Dječji govorni razvoj započinje prije nego što dođe do prve izgovorene riječi te dijete i bez usvojenih osnovnih odrednica govora može stupati u komunikaciju sa svojom okolinom (Pavličević-Franić, 2008).

Starc, Čudina-Obradović, Pleša, Profaca, Letica (2004) ističu kako je raspon između 18. i 24. mjeseca života poslije rođenja kritičan period u kojem djeca započinju govoriti. Isto tako, ističu kako je ta osjetljivost u uskoj vezi sa sazrijevanjem živčanog sustava, osobito sa strukturalnim promjenama u mozgu kao što su ubrzano povećanje moždane mase te površine moždane kore i broja veza između određenih područja u mozgu kao i živčanih stanica. Od iznimne je važnosti da u tom osjetljivom periodu dijete ima odgovarajuću socijalnu stimulaciju jer će se samo na taj način njegove urođene sposobnosti koristiti te će tako doći i do razvoja govora.

Razvoj govora odvija se u dva razdoblja, a to su predverbalno i verbalno. Predverbalno razdoblje započinje rođenjem i traje sve do prve riječi te je od velike važnosti jer se tada formiraju uvjeti za daljnji razvoj jezika i govora. Treba napomenuti da govorni razvoj ne započinje prvom izgovorenom riječju, već u majčinoj utrobi dok se dijete još nije rodilo. Dijete ima sposobnost slušati majčin glas i raspoznati ga od glasa drugih te je važno spomenuti da se govor razvija ponajprije slušanjem. Upravo je zbog toga bitno što više razgovarati s djetetom od samog rođenja jer na taj način ono najviše uči (Posokhova, 2008).

Prema Posokhova (2008), fiziološki zvukovi poput plača i krika pojavljuju se u prva dva mjeseca života djeteta i obilježavaju fazu kričanja. Događaju se refleksno i neplanirano kao rezultat ugođe ili neugode. Majka počinje shvaćati djetetove signale i time počinje njihova emotivna komunikacija koja se smatra kao preduvjet za zdrav razvoj govora, a samim time i jezika. Sljedeće razdoblje razvoja govora je faza gukanja koja traje od drugog do petog mjeseca života u kojoj dojenče izražava ugođu gukanjem, a odgovaranje roditelja na djetetovo gukanje dovodi do dječjeg oponašanja i smiješka koji predstavljaju indikator interakcija među njima.

Okolo šestog mjeseca života počinje faza slogovanja te traje do osmog mjeseca. Za tu fazu je karakteristično da dijete spaja više slogova i kombinacija glasova (Berk, 2015). Važnost u

govornom razvoju imaju organi za govornu artikulaciju, a to su jezik, pluća, grlo, nos, usne i usta. Fazu aktivnog slogovnog brbljanja koja traje od 8. do 12. mjeseca karakteriziraju glasovi dječjeg brbljanja ponavljanjem istog sloga (*ma-ma, ta-ta, ba-ba*) te oni započinju podsjećati na stvarne glasove materinskog jezika. Brbljanje djeci služi kao igra s odraslima te time nastoji privući pažnju na sebe. Uz to, dijete pažljivo sluša govor osoba oko sebe (Posokhova, 2008). Starc i sur. (2004) navode da će dijete krajem ovoga razdoblja raspolagati bitnim funkcijama koje su potrebne za ovladavanje materinskoga jezika.

Verbalno razdoblje započinje izgovaranjem prve smislene riječi, a daljnji razvoj govora prati se sukladno s brojem riječi koje dijete koristi. Djetetova komunikacija s okolinom ostvaruje se i mimikama, gestama te intonacijom govora. Počeci svladavanja gramatike javljaju se od pojave prve rečenice (Posokhova, 2008).

Svaka odrasla osoba, ali i dijete, ima dva fonda riječi koje upotrebljavaju, a to su aktivni i pasivni fond riječi. Riječi koje dijete zna, ali ih ne koristi u vlastitom govoru naziva se pasivnim fondom. Točnije, to su riječi koje dijete ne koristi, ali ih razumije. Aktivni fond sadržava one riječi kojima dijete zna značenja te se njima koristi u vlastitom govoru (Posokhova, 2008).

5. BIOLOŠKI ČINITELJI OVLAĐAVANJA JEZIKOM

Dijete je cjelovito biće podložno utjecaju svoje okoline, no ne smijemo izostaviti važnost urođenih predispozicija koje igraju ključnu ulogu u brojim životnim procesima, pa tako i ovlađavanju jezikom.

5.1. *Moždane strukture*

Kako bi se što kvalitetnije obuhvatili glavne biološki utjecaji na razvoj jezika, valja krenuti od samog mozga koji je središte živčanog sustava te kontrolira naše pokrete, ponašanje, emocije, misli i pamćenje. Podijeljen je na dvije polutke; lijevu i desnu, ali one pri rođenju nisu jednake po strukturi. Gulan (2020) objašnjava pojam *lateralizacije* moždanih funkcija koji podrazumijeva da mozak nije univerzalan organ te da se različiti mentalni procesi mogu lokalizirati u drugačijim dijelovima mozga. Hoće li lijeva ili desna polutka prevladati, razotkriva se oko osamnaestog mjeseca života, a razdoblje do kojeg lijeva ili desna polutka bude dominantna je pubertet.

Danas je poznato da mozak nije homogena masa te da lijeva i desna polutka nisu zrcalni odraz jedna druge. Svaka moždana polutka je zadužena za obavljanje pojedinih funkcija. Dominantnu polutku smatramo onom u kojoj je neka funkcija lokalizirana. Poblje gledano, princip mozgovne dominantnosti se odnosi na to da jedna polutka obavlja prevladavajuću ulogu u kontroli kompleksnih ponašanja i kognitivnih procesa, gdje druga ima pomoćnu funkciju i ona se naziva subdominantna polutka (Gulan, 2020).

Sukladno tome što su većinska populacija dešnjaci, podatci pokazuju da su jezične funkcije u većini slučajeva smještene u lijevoj polutci, dok oko 70 % ljevaka također za dominantnu polutku u tom području ima lijevu. Time se može zaključiti da je lijeva moždana polutka dominantna za jezične funkcije (Gulan 2020).

Prema Gulan (2020), jezičnim funkcijama upravlja kora velikog mozga koja je podijeljena u tri područja. Wernickeovo područje kontrolira razumijevanje govora, Brocino područje zaduženo je jezičnu obradu te Heschlova vijuga koja je središte nastanka osjeta sluha.

5.2. Wernickeovo područje

Wernickeovo područje objedinjuje stražnju trećinu gornjega sljepoočnog girusa, dijelove srednjega sljepoočnog girusa te dijelove susjednih heteromodalnih područja. To područje zaduženo je za analiziranje zvučnih podataka koje posredovanjem slušnog živca i jedara malog mozga i unutarnjeg uha, dolaze do središta za govor. Ono je specijalizirano za semantičke i leksičke segmente jezika. Ako bi se dogodilo oštećenje, došlo bi do dvosmjernog neurološkog deficita. Drugim riječima, osoba nije u mogućnosti pokazati na objekt kad mu se kaže njegov naziv niti imenovati objekt koji mu se pokaže. Wernickeovo područje je transmodalno, usklađuje recipročne interakcije između osjetnih reprezentacija riječi i simboličkih asocijacija koje im daju značenje (sve prema Šimić, 2008).

5.3. Brocinog područje

Dio lijevoga moždanog reznja obuhvaćen je Brancinim područjem, a ono sadrži premotorički korteks i susjedna heteromodalna područja. Sintaktički, artikulatorni i gramatički aspekti jezika mogu se svladati zahvaljujući ovom području. Glavna uloga Brocinog područja je u prevođenju neuralnih oblika riječi u njihove artikulatorne slijedove, ali i u kombiniranju riječi u govor koji nosi značenjski odgovarajuću sintaktičku strukturu (sve prema Šimić, 2008).

5.4. Mentalni leksikon

Mentalni leksikon može se definirati kao „skladište“ riječi jezika kojim se služimo ili koji učimo. On obuhvaća podatke o riječima te njihove sintaktičke, semantičke, fonološke i morfološke značajke (Erdeljac, 2009). Izgovaranje riječi nije moguće ako nije razvijen mentalni leksikon koji se nalazi u dugoročnom pamćenju, a psiholingvistika proučava psihološke procese istog (Erdeljac, 2009).

Činjenica da govornik može mentalno pronaći riječ koju želi u vrlo kratkom vremenskom periodu, a u određenim slučajevima i prije nego što je čuje, dokaz je da je mentalni leksikon uređen na način da se olakša pristup i pronalaženje (Gulan, 2020).

Mentalni leksikon se spominjao kroz povijest, no njegovo razlikovanje od rječnika pojedinog jezika počinje tek početkom 20. stoljeća kada se došlo do saznanja da je jezik individualan čin, ali i društveni fenomen (Erdeljac, 2009). Rječnik nekog jezika tek jednim djelom odgovara mentalnom leksikonu pojedinca. Mentalni se leksikon može razdijeliti u semantičke podsisteme koji koreliraju sa pojedinim semantičkim poljima (Erdeljac, 2009).

Bloomfield (1993, prema Erdeljac, 2009) tvrdi da je leksikon pojedinog jezika svojevrsna riznica jedinica koje nisu vidljive iz gramatike određenog jezika te da one jedinice koje su predvidljive često ni ne pripadaju leksikonu. Jedinice su u praktičnom rječniku „posložene“ određenim redoslijedom, dok one u mentalnom leksikonu nemaju ranije utvrđen redoslijed (Erdeljac, 2009). Također, pisani rječnici pojedinog jezika pisani su jednodimenzionalno za razliku od mentalnog leksikona koji je raspoloživ u više dimenzija. Poblježe rečeno, mentalni leksikon je aktivan sustav koji karakteriziraju stalna stvaranja veza te promjene značenja riječi na način da se uspostavljaju dodatne veze s drugim jedinicama. Dakle, mentalni leksikon nije dovršen rječnik s utvrđenim brojem podataka o svakoj riječi (Erdeljac, 2009).

Mentalni leksikon svake osobe ne ostaje isti, već je sklon stalnoj promjeni. Pojedine se riječi eliminiraju, nove se ubacuju, dok se nekima, od prije poznatim riječima, pridružuju nova značenja zbog različitih zahtjeva komunikacijske situacije (Erdeljac 2009).

Wernickeovo područje zaduženo je za postupak pristupa našem mentalnom leksikonu. Ono interpretira riječ, odnosno leksički ulaz, identificira kako se riječ izgovara, ali i značenje riječi. Podatci o tome na koji se način riječ izgovara šalju se preko snopa vlakana u Brocino područje. Kombinacije pokreta raznih mišića jezika, glasnica i usta, koji su neophodni za izgovaranje pojedinih zvukova, definiraju se u Brocinu području. Informacija dalje putuje do primarnog motoričkog korteksa, gdje se donosi uputa mišićima artikulatora (usne, glasnice, grkljan, jezik itd.) koji položaj je potrebno imati kako bi nastao pojedini glas (Gulan, 2020).

5.5. Obilježja ličnosti i ponašanja

U razmišljanju o biološkim osnovama jezičnoga razvoja pojedinca potrebno je svakako spomenuti i utjecaj obilježja ličnosti i ponašanja na jezične kompetencije, a temperament djeteta smatra se najznačajnijom takvom komponentom. Dimenzije koje su najviše proučavane u istraživanjima povezanosti jezičnog razvoja i temperamenta jesu opseg pažnje i ustrajnost (vremensko trajanje izvođenja neke aktivnosti i odlučnost prevladavanja prepreka kako bi se nastavilo s trenutnom aktivnošću), distraktibilnost, tj. lakoća prekidanja djetetovog trenutnog

ponašanja nekim vanjskim podražajima te emocionalnost (Salley i Dixon, 2007).

Istraživanjem korelacije između spomenutih dimenzija temperamenta i ekspresivnog i receptivnog rječnika zaključuje se kako djeca koja imaju duži opseg pažnje te pozitivno reagiraju na podražaje iz okoline, pokazuju bolje jezične vještine. Također, pokazalo se da su pri usvajanju novih riječi vještija djeca koja su manje osjetljiva na vanjske podražaje te mogu dugo obavljati pojedinu aktivnost i pritom ne odustati od nje ukoliko naiđu na prepreku (Dixon, Salley i Clements, 2006).

Prema Salley i Dixon (2007), na temelju istraživanja izravnog utjecaja temperamenta na razvoj jezičnih sposobnosti, pronalazi se da temperament može smanjiti opseg sposobnosti analize ključnih jezičnih informacija pri usvajanju jezika. Odnosno, djeca koja imaju smetnje u usmjeravanju i održavanju pažnje te negativnu reaktivnost, posjeduju manje raspoloživih kognitivnih resursa nužnih za usvajanje novih riječi (npr. prilikom povezivanja riječi s objektom te sposobnost održavanja i usmjeravanja pažnje)

Suprotno gledajući, temperament može, kroz različite socijalne interakcije koje su nužne za usvajanje jezika, neposredno utjecati na razvoj jezičnih vještina. Dakle, djeca koja zaobilaze socijalne interakcije ili imaju probleme u njihovom uspostavljanju i održavanju, ili ona koja su manje društvena, samim time imaju manje prilika za usvajanje jezika (Salley i Dixon, 2007).

Time se može zaključiti da jedno tumačenje utjecaja ne mora automatski isključivati drugo. Drugim riječima, temperament može istovremeno izravno i neizravno utjecati na jezični razvoj djeteta (Salley i Dixon, 2007).

5.6. Spol i jezik

Brojna su istraživanja pokazala razlike u jezičnim sposobnostima između dječaka i djevojčica. Dokazi potvrđuju da je jezična izvedba u većini slučajeva bolja kod žena nego kod muškaraca (Gulan, 2020).

Polazeći od gledišta bioloških različitosti, neusklađenosti među spolovima prisutne su zbog razlika u neurološkoj organizaciji i zrelosti. Djevojčice već kao novorođenčad imaju bolju usredotočenost pažnje u smjeru verbalnih podražaja (Lovas, 2011).

Već su kod djece od dvije do tri godine starosti uočljive razlike u jezičnim sposobnostima. Djevojčice ranije počnu govoriti nego dječaci, koriste više spontanoga govora te brže usvajaju vokabular. Nadalje, djevojčice imaju sposobnost sastavljanja duljih rečenica koje su gramatički ispravnije od dječaka, čiji je izgovor manje ispravan (Stančić i Ljubešić, 1994). Teorijsko objašnjenje tomu može se obrazložiti biološkim razlikama gdje djevojčice brže tjelesno sazrijevaju od dječaka, a to potiče raniji razvoj lijeve hemisfere mozga što uvelike pospješuje brži razvoj ranog rječnika (Berk, 2015). Razlike između dječaka i djevojčica nisu znatne, no one postoje i konzistentne su tijekom školskog razdoblja te se prenose i na odraslu dob.

Također, postoje razlike u drugačijim načinima obraćanja roditelja dječacima i djevojčicama, a te su razlike ponajviše vidljive u majčinom ophođenju. Majke nešto više razgovaraju s djevojčicama nego s dječacima, koriste više govora usmjerenog na dijete te im postavljaju više otvorenih pitanja. S djevojčicama roditelji najviše komuniciraju u različitim situacijama, dok s dječacima tijekom igranja. Razgovor s djevojčicama u igri je složeniji i apstraktniji te je prisutan jasniji izgovor. Razlog tome ponajviše je taj što dječaci i djevojčice igraju različite tipove igara. Djevojčice više biraju igre koje im ostavljaju više prostora za razna postavljanja pitanja, imenovanja, opisivanja emocija i sl. S druge strane, dječacima su više privlačne igre koje su popraćene ekspresivnim jezičnim stilom i bučnim zvukovima (Apel i Masterson, 2004).

Nadalje, utvrdilo se kako sa dječacima majke više koriste riječi kako bi pridobile njihovu pažnju, a u cjelini manje upućuju govor isključivo njima namijenjen, dok kod djevojčica više komentiraju, imitiraju njihovu vokalizaciju te općenito više podupiru i potiču međusobnu interakciju (Lovas, 2011).

Lovas (2011) ističe da djevojčice postižu bolji kontakt očima nego dječaci, te da djevojčice imaju naprednije vještine u postizanju udružene pažnje koja je neophodna za jezično usvajanje u ranoj dobi. Također, djevojčice se ponašaju smirenije i može ih se brže utješiti, a upravo se na taj način događa pozitivno povezivanje tijekom interakcije između djevojčica i njihovih roditelja (Lovas, 2011).

5.7. Zdravlje

Razvoj govora može biti usporen pod utjecajem raznih dugotrajnih i ozbiljnih bolesti. Pod pretpostavkom da bolesti prate djetetov razvoj, to će utjecati i na razvoj njegova govora. Govor

će sporije usvajati djeca sa slabijim intelektualnim razvojem i mentalnom retardacijom, a u nekim slučajevima će imati govorno-jezične teškoće (Posokhova, 2008).

Potrebno je napomenuti i da oštećenja sluha jednako tako utječu na govorno-jezični razvoj djeteta jer otežavaju svladavanje govora koji se velikom dijelom usvaja slušanjem i oponašanjem okoline.

6. OKOLINSKI ČIMBENICI DJEČJEG OVLAĐAVANJA JEZIKOM

Rođenjem djeca postaju ovisna o svojoj okolini koja na različite načine zadovoljava njihove fiziološke i emocionalne potrebe. Pruža mu pažnju, ljubav, podršku i razumijevanje te je odgovorna za optimalan razvoj svih područja pa tako i jezika koji djeca usvajaju kroz socijalne interakcije. Svakodnevne rutinske situacije, kao što su kupanje, oblačenje, hranjenje, prilika su za razgovor djeteta i njemu najbližih odraslih osoba te se time stvara okruženje koje je pogodno za podupiranje jezičnog razvoja. Tome je tako jer aktualni sociokognitivni razvoj osigurava djetetu da u takvim trenucima zajedničke interakcije ima priliku dekodirati, obraditi i pohraniti odgovarajuću jezičnu informaciju i pritom usvajati značenje i oblik jezičnog iskaza. Odrasla osoba u takvim situacijama ima ulogu proširivanja iskaza, postavljanje pitanja, oponašanja, navođenja, odgovaranja na inicijative verbalne komunikacije, dok je dijete aktivan sudionik interakcije (Szanton, 2005). Svrhovito baratanje jezikom djetetu je olakšano kroz sudjelovanje u raznim interakcijama u kojima je izloženo brojnim kategorijama, elementima i konceptima (Cartmill, Armstrong, Gleitmanb, Goldin-Meadowa, Medinac i Trueswel, 2013). Cartmill i suradnici (2013) ističu da je djetetov sveukupni opseg rječnika veći ako je ono izloženo velikom broju riječi. Treba uzeti u obzir da nije svaki jezični ulaz kvalitetna osnova za usvajanje jezika te samim time na razvoj gramatike i rječnika ne utječe bilo koja jezična stimulacija. Pozitivna veza kvalitete jezičnog ulaza i kasnijeg djetetovog rječnika ostvariva je ako je spomenuti ulaz primjeren i prilagođen kognitivnom i razvojnom stupnju kako bi ga ono imalo mogućnost razraditi i ustanoviti značenje tog iskaza (Cartmill i sur., 2013). Jednako važni su i neverbalni kontekstni čimbenici (slike, stvarni predmeti, simboli) jer oni uvelike olakšavaju jezičnu obradu, kao i sam kontekst u kojem je dijete izloženo jeziku. Međutim, treba uzeti u obzir da, iako su razvojni procesi jednaki kod sve djece, samo vremensko razdoblje u kojem ono prolazi kroz faze specifični su za svako pojedino dijete. Svojstva jezičnog ulaza koji okolina osigurava djeci, odražavaju se na njihov jezični razvoj (Cartmill i sur., 2013).

6.1. Roditelji kao poticaj dječjem ovladavanju jezikom

Dijete kroz razne signale šalje okolini svoje potrebe te odgovaranjem okoline, počinje razvoj socijalne interakcije i samim time dijete spoznaje na koji način može utjecati na svoju socijalnu okolinu (Petrović-Sočo, 1997). Započinje se služiti gestikuliranjem i vokaliziranjem s ciljem skretanja pozornosti na sebe. Temelj svjesnog sporazumijevanja ponajprije uključuje

kvaliteta zajedničkih aktivnosti djeteta i njemu najbliže osobe (Petrović-Sočo, 1997). Kao što se već spomenulo, djetetova komunikacija započinje neverbalno, a majka pritom upotrebljava jednostavan govor koji je prilagođen djetetu kako komunikacija bila moguća. Od iznimne je važnosti da majka na djetetove vokalizacije i glasove reagira te da ponavlja riječi koje dijete izgovara jer time olakšava djetetu usvajanje prve riječi (Petrović-Sočo, 1997).

Dijete već u prvoj godini života počinje upotrebljavati rječnik koji preuzima i usvaja iz svoje obitelji. Upravo je zato nužno davati primjer ispravnoga govora, imati jasan izgovor, govoriti polagano, jasno, pružati izraze, primjere i pokrete koji prate značenje izgovorenih riječi zbog toga što će dijete takav govor imitirati. Najbolji poticaj za istraživanje, progovaranje i naposljetku, upotrebljavanje naučenog je dakako podržavajuća i pozitivna okolina u kojoj se dijete osjeća sigurno, zaštićeno i voljeno, a usvajanje rječnika olakšava zdrav odnos između djeteta i roditelja (Šego, 2009).

Pretjerana razmaženost djeteta, jedan je od primjera nezdrava odnosa koji negativno djeluje na jezične sposobnosti djeteta. Posljedično, takav odnos uzrokuje kasniju pojavu govora te prisutnost govornih poteškoća kao što su nejasno govorenje i mucanje (Petrović-Sočo, 1997).

Razgovori s djetetom trebaju biti raznih tematika (ali bez nametanja tema za koje dijete nije zainteresiran), ohrabrivati ga na iznošenje svoga mišljenja i postavljanje pitanja na koja treba strpljivo odgovarati, kako bi dijete dobilo povratnu informaciju da ga drugi slušaju (Šego, 2009).

Nedvojbeno je da kvaliteta i količina interakcija između djeteta i roditelja bitno utječe na jezične sposobnosti djeteta, ali nije zanemariva ni uloga zajedničkog čitanja slikovnica. Od iznimne je važnosti da im odrasli pjevaju, čitaju i pričaju te stupaju u dijaloge u kojima djeca aktivno sudjeluju, ali i potiču na samostalno izražavanje monolozima kako bi djeca što bolje razvila svoj rječnik (Berk, 2015).

Knjige i slikovnice trebaju uključivati jasne, kvalitetne i lijepe ilustracije koje će ohrabrivati dijete da samostalno priča priče. Također, roditelji trebaju djetetu pružiti dobre uvjete za čitanje, točnije dobro osvijetljen i ugodan prostor, prikladne knjige za djecu i slikovnice, osigurati mu dječje časopise u kojima su tekstovi primjereni njegovim interesima i dobi kao i igara koje su usko vezane sa pisanjem i čitanjem (Posokhova, 2009).

Poželjno je da čitanje pjesama i priča bude svakodnevna aktivnost odraslih i djece. Ono u početku može trajati samo nekoliko minuta, potom nakon određenog vremena sve više. Dijete

shvaća da čitanje knjiga može biti vrlo zabavno i zanimljivo te da iz njih može puno naučiti kada čitanje postane aspekt obiteljskog života (Šego, 2009).

Dijete mora puno čitati, ali i govoriti i slušati, kako bi postalo čitatelj. Uloga odraslih je da ga upućuju da opiše što vidi na slikama, razgovaraju s njime o likovima i radnji te ga ohrabruju da istražuje knjigu (dodiruje, gleda i lista stranice). Prilikom čitanja, predlaže se uživljavanje u likove, djetetu pokazivati slike, gestikulirati te pri čitanju pokazivati entuzijazam. Čitanje djetetu, osim što pomaže u bogaćenju rječnika i stjecanju znanja, poboljšava ukupnu jezičnu sposobnost (Šego, 2009).

6.2. Uloga odgojitelja

Uz roditelje, ključnu ulogu u dječjem procesu usvajanja jezika ima i odgojitelj. On je osoba s kojom dijete provodi velik dio dana te je zato iznimno važno da on bude izvrstan govorni model i da iz dana u dan propitkuje vlastite akcije i oblike izražavanja. Uz to, odgojitelj mora za sve segmente dječjeg razvoja, pa tako i jezika, osigurati poticajno okruženje i ponuditi kvalitetne jezične poticaje.

Kreiranje socio-emocionalne veze temelj je za uspostavljanje njihove međusobne komunikacije, a ona se svakodnevno razvija kroz njihove zajedničke aktivnosti (Petrović-Sočo, 1997). Govor odgojitelja djetetu dolazi do izražaja u raznim svakodnevnim situacijama koje se ponavljaju te koje odgajatelj prati primjerenim govornim izrazom. Povećanje dječjeg rječnika u dobi od treće do pete godine života zavisi o mogućnosti jezične ekspresije i pružanju dovoljno jezičnih iskustava. Značaj bogatog rječnika je iznimno velik jer on izravno utječe na bolji i brži razvoj sposobnosti čitanja djece (Petrović-Sočo, 1997).

Aktivnosti koje se provode u radu s predškolskom djecom iznimno je važno kvalitetno organizirati te ih je nužno mijenjati svakih desetak minuta zbog djetetove kratke koncentracije pozornosti. Preduga aktivnost posljedično djeluje na gubitak zanimanja od strane djeteta te im ona postaje dosadna (Šego, 2009).

U predškolskim ustanovama maštoviti odgojitelji koriste velik broj inovativnih i uzbudljivih načina kojima djeci mogu olakšati proces usvajanja jezika, stjecanja vještina govorenja, slušanja, pisanja i čitanja. Nerijetko čitaju iz raznih izvora, propituju dječje interese, razgovaraju s njima te pažljivo slušaju sve što im djeca imaju za reći. Odgojitelji s djecom razgovaraju o knjigama, likovima u priči te ih motiviraju na uspoređivanje priče koju su čuli sa

stvarnim životom. Također, elaboriraju dječje odgovore, nadopunjuju, obogaćuju i po potrebi ispravljaju (Šego, 2009). Takve aktivnosti trebale bi biti popraćene odgojiteljevim poticajima spontanog govora djece što će im pomoći da govor upotrebljavaju u brojne svrhe i na raznovrsne načine (Petrović-Sočo, 1997).

Rad s djecom treba biti individualan, ali i u manjim skupinama koje će djecu poticati da neprestano komuniciraju, ali uz to treba poštivati njihove želje i inicijative. Iznimno je važno da odrasle osobe djeci budu podrška i model, a manje autoritet te upute koje zadaju trebaju prezentirati kroz zabavu i igru, a ne putem nametanja (Šego, 2009).

6.3. Utjecaj redoslijeda rođenja

Jasnije razumijevanje interakcija raznih čimbenika te njihov utjecaj na jezični razvoj djeteta, može se promatrati i sa stajališta redoslijeda rođenja te promišljanja postoje li razlike u brzini i načinu usvajanja jezika podložni ovim čimbenikom (Hoff, 2006). Valja krenuti sa saznanjem da je svako dijete neponovljivo i jedinstveno te je samim time svako dijete odgajano u drugačijim jezičnim uvjetima.

Prema Hoff (2006), kasnije rođena djeca neće biti izložena jednakom jezičnom okruženju kao braća ili sestre rođena prije njih. Prvo je dijete prije rođenja drugog dobilo iznimnu pažnju roditelja. Brojna istraživanja ukazuju na to da su prvorodenom djetetu roditelji skloniji postavljati razna otvorena pitanja te govoriti složenijim rečenicama. Analiziranjem razlika u pasivnom i aktivnom rječniku 18-mjesečne djece, uzimajući u obzir redoslijed rođenja, nailazi se na razlike u količini riječi aktivnog i pasivnog rječnika, gdje bolje rezultate imaju prvorodena djeca (Berglund, Eriksson i Westerlund, 2005). No isto tako, mnogi istraživači ističu da kasnije rođeno dijete ima sa više osoba istodobno veći broj verbalnih iskustava. Sukladno tome, kada roditelji razgovaraju s više djece istodobno skloni su složenijim i dužim raspravama, što itekako obogaćuje rječnik djece (Apel i Masterson, 2004).

Iz svega se može zaključiti da postoje različitosti u jezičnom razvoju djece obzirom na redoslijed rođenja zbog jezičnog ulaza kojeg primaju (Hoff, 2006).

6.4. Utjecaj socioekonomskog statusa na jezično usvajanje djeteta

Socioekonomski status (SES) višeslojan je konstrukt, što je samim time i razlog nedostatka specifične definicije. Naime, velik se broj autora slaže da SES uključuje mjeru obrazovnih, financijskih i socijalnih resursa, ali samim time i prestiža, privilegija i socijalnog statusa u pojedinom društvu (Pace, Luo, Hirsh-Pasek i Michnick Golinkoff 2016). Socioekonomski status u većini slučajeva neizravno utječe na jezične sposobnosti djeteta. Međutim, značajke SES-a odražavaju se na govor usmjeren djetetu, odnosno količini i kvaliteti jezičnih sadržaja koje dijete dobiva, kvaliteti interakcija te ponuđenim situacijama za jezično usvajanje (Westerlund i Lagerberg, 2008, prema Zauche, 2016). Točnije, karakteristike SES-a znatno utječu na jezični ulaz koji je raspoloživ djetetu. Obiteljski socioekonomski status se može znatno odraziti i na razvoj rječnika kod djeteta. U većini slučajeva djeca iz siromašnijih obitelji imaju oskudniji rječnik u odnosu na djecu iz boljestojećih obitelji jer imaju manju povezanost s roditeljima te primaju manje motivacije na govor. Tomu je tako jer su u obiteljima nižeg SES-a roditelji u većoj mjeri zaokupljeni kućanskim poslovima ili su nerijetko odsutni kako bi mogli djeci osigurati osnovne uvjete za život. Veći broj prilika za obogaćivanje rječnika daje viši status, a roditelji nižeg statusa pružaju djeci manji broj jezičnih stimulacija, dok su uz to i manje govorno obrazovani. Može se zaključiti da u ovom slučaju stupanj obrazovanja igra ključnu ulogu gdje roditelji s višim obrazovnim statusom omogućuju prigode za usvajanje znanja, kao i njegovo točno jezično strukturiranje i uz to više ohrabruju i potiču dijete. Ovakvi roditelji vjeruju da je govor iznimno važna funkcija kao sredstvo za napredak u životu, ali i kao pokazatelj statusa odgoja i obitelji. Upravo zbog toga svoje dijete čvrsto ohrabruju na točnost govora i njegovo rano učenje (Stančić i Ljubešić, 1994).

6.5. Jezične igre

Igra je osnovna aktivnost djetinjstva s kojom ono dolazi u doticaj već u najranijoj dobi. Ona mu pomaže u isprobavanju raznih aspekata emocionalnog, socijalnog, spoznajnog i tjelesnog razvoja (Aladrović Slovaček, 2018). Isto tako, veliku važnost ima i u namjernom usvajanju znanja, prvih iskustva i vještina jer ju slijede osjećaji sreće i užitka, a kroz nju djeca svladavaju sadržaje s manje napora. Pomoću igre djeca uče govoriti, hodati te dobivaju predodžbe o svijetu koji ih okružuje. Dijete će u predškolskoj dobi znanje najlakše usvojiti ako je učenje prezentirano u sklopu zabave i igre. U spontanoj je dječjoj igri učenje nesvjesno, ali je i uvijek

prisutno neovisno radi li se o aktivnosti koja služi za bolje razumijevanje međuljudskih odnosa ili pak onih u kojima se stječu novi pojmovi ili je to slučaj aktivnosti u kojima se razvijaju osjećajnost i mašta (Peti-Stantić i Velički, 2008). Prema Peti–Stantić i Velički (2008), igra je prirodna aktivnost čovjeka. Samim time to je i jezična igra: jedan od temeljnih oblika sporazumijevanja, zatim dijeljenje osjećaja, želja i ideja, a ne isključivo informacija. Smatraju da se o igri nerijetko govori kao o aktivnosti kojoj je glavni cilj radost i zabava.

Jezične igre igraju se prema prethodno ustanovljenim pravilima, čak iako iz prve ruke ne izgleda tako. Njih karakterizira svako ekspresivno sredstvo jezika u svim svojim pojavnim oblicima. Najlakše i najpreciznije definiranje jezične igre jest da je jezična igra prostor gdje se djeca i odrasli otpuštaju u vlastitom jeziku te u kojem zaista uživaju instinktivno svladavajući načela jezika (Peti-Stantić i Velički, 2008).

Podjela jezičnih igara može biti razna, međutim vjerojatno je podjela s obzirom na sadržaj koji se u samoj igri nastoji usvojiti, ponoviti ili uvježbati najbolji način. S obzirom na precizan sadržaj koji se određenom jezičnom igrom želi svladati, razdvajamo igre za zasebne jezične aktivnosti, točnije igre govorenja, slušanja, pisanja i čitanja. Zatim, postoje igre temeljene na usvajanju ili uvježbavanju određenih gramatičkih sadržaja, a to su sintaktičke, fonološke i morfološke igre. Leksičke igre se nazivaju one koje razvijaju mentalni leksikon te upotpunjuju rječnik. Igre koje za cilj imaju svladavanje raznih pravopisnih pravila, npr. zapisivanje interpunkcije i jata te pisanje velikog i malog slova zovemo pravopisne igre (Aladrović Slovaček, 2018). Jezične igre koje se prve pojavljuju mogu upućivati na imenovanje dijelova tijela ili određenih predmeta koje roditelji spontano izgovaraju s djecom od njihove najranije dobi (Apel i Masterson, 2004).

Važno je da kod jezičnih igara dijete ima dobro formiranu fonološku svjesnost, odnosno da bude svjesno da su riječi sastavljene od glasova i da nauči analizirati i odijeliti glasove govora. Za to je potrebna sposobnost izdvajanja, prepoznavanja i obostranog uspoređivanja glasova, kao i spajanja izrečenih glasova u riječ te rastavljanja riječi na glasove. Razvoj fonološke svjesnost odvija se nesvjesno te ju je kod djece potrebno smišljeno razvijati upravo putem jezičnih igara. Pomoću njih unapređujemo gramatičko strukturiranje, razvijamo usklađeni govor te obogaćujemo vokabular (Posokhova, 2009).

Dijete kroz jezične igre uči, no ono se razvija kognitivno, društveno i fizički, te sa suigračima igre uspostavlja prisan emocionalni odnos. Mnogo je pozitivnih strana jezičnih igara, a neke od njih su da ih se može igrati u bilo koje vrijeme i na bilo kojem mjestu, mogu

se igrati u paru ili sa više osoba, kad se dijete kupa, oblači, jede, šeće ili putuje u vrtić. Jezične igre pomažu djeci u pripremanju za pravilan razvoj govora te za razvijanje govornih organa. Mogu se izvoditi u grupi djece kao što je vrtićka skupina ili individualno. Kada je riječ o individualnom radu, većinom su stručnjaci uključeni u njihovo izvođenje, a odgojitelji su odgovorni da po potrebi interveniraju ako uvide govornu poteškoću koju su primijetili koristeći igre sa skupinom te ako one kvalitetu ne pomažu pojedinom djetetu.¹

Iako je ranije spomenuto da jezične igre imaju određena pravila, ona su isto tako prilagodljiva te je to razlog zbog kojeg djeci možemo pokazati igru na razne načine i da pritom bude primjerena njihovim interesima i dobi (Šego, 2009).

6.6. Poticajno okruženje za učenje jezika

Jedna od najvažnijih koncepcija u odgojno-obrazovnom procesu u obiteljskom domu i odgojno-obrazovnoj ustanovi jest upravo lijepo i zabavno okruženje te njegovo kvalitetno organiziranje koje igra važnu ulogu u sveukupnom učenju i odgoju djece. Djeca istraživanjem i promatranjem nastoje učiti vlastitim djelovanjem te tako razumjeti svijet oko sebe (Slunjski, 2008).

Okruženje treba biti bogato, raznoliko i poticajno te će time djecu motivirati na sudjelovanje u raznim aktivnostima u kojima će upotrebljavati brojne načine rješavanja problema i istraživanja. Važno je napomenuti da se jezik ne poučava, već se razvija upravo u raznolikom i bogatom govorno-komunikacijskom okruženju. To je razlog zbog kojeg osebjnost govorno-komunikacijskog okruženja označava bitan čimbenik kvalitete sveukupnog okruženja vrtića (Slunjski, 2008).

Jezične aktivnosti koje se s djecom provode u ranoj dobi kasnije znatno utječu na jezična dostignuća. Dijete će teže svladati sposobnost čitanja ako ga odrasli ne potiču i ne izlažu govoru. Temelj suradničkom učenju djece su aktivnosti koje motiviraju na međusobno dogovaranje, raspravu i pregovaranje, a one samim time i stvaraju pozitivno socijalno okruženje (Šego, 2009).

¹<https://vrtici-du.hr/wp-content/uploads/2020/03/Jezi%C4%8Dne-igre.pdf> (preuzeto:12.03.2022.)

Prostor treba zadovoljiti tri osnovna kriterija, a to su neovisnost, kretanje i interakcija. Neovisnost se razvija time što će djeci na raspolaganju biti mnoštvo raznovrsnih materijala koje mogu koristiti sami. Tako se stvara poticajno okruženje koje kod djece budi interes za opuštanjem u aktivnost i samim time sudjelovanjem. Jedna od osnovnih potreba koja djetetu treba biti zadovoljena je ona za kretanjem koje treba biti slobodno. Zadnji od spomenutih zahtijeva koje prostor treba ispuniti jest interakcija. Za razvoj djeteta interakcija između djeteta i druge djece, odgajatelja i roditelja iznimno važna (Petrović-Sočo, 2007).

Dijete najranije dobi treba biti okruženo igračkama ranih oblika i boja, potrebno mu je osigurati iskustvo slušanja i uživanja u glazbi (uz pjevanje i instrumentalnu), opipavanje predmeta izrađenih od raznih materijala, koje aktivno stimulira mozak što utječe na kasniji govorni razvoj te zidove sobe ukrasiti raznovrsnim uzorcima, bojama i plakatima (Posokhova, 2008).

6.7. Utjecaj medija

Živimo u vremenu gdje su djeca od najranije dobi izložena utjecaju medija. Postoje brojna pitanja o tome imaju li mediji pozitivan ili negativan utjecaj na usvajanje jezika kod djece, odnosno na njegov cjelokupan razvoj.

Upravo su roditelji ti koji imaju odgovornost usavršiti svoje znanje o načinu na koji mediji utječu na njegovo dijete, informirati se o medijima koji mogu ponuditi kvalitetna edukativna iskustva i potom upravljati medijima kojima želi izložiti svoje dijete (Apel i Masterson, 2004).

Istraživanja pokazuju kako u većini slučajeva dijete provede više vremena gledajući televiziju nego sudjelovanjem u bilo kojoj drugoj aktivnosti (Apel i Masterson, 2004). Upravo je zato potrebno pronaći kvalitetne televizijske programe koji razvijaju dječju znatiželju, pokazuje mu razne ideje i svjetove, potiče ga na koncentrirano i pažljivo slušanje te bogati njegov rječnik.

Prema Apel i Masterson (2004), televizijske emisije mogu pozitivno djelovati na djetetov razvoj govora ako poslije odgledane emisije odrasla osoba porazgovara s djetetom o sadržaju kojem je gledalo, da rekreiraju pojedine scene, razgovaraju o likovima i njihovim emocijama i akcijama ili da izmisle kraj koji se razlikuje od onog prikazanog.

Važno je da emisije koje se nude djeci imaju riječi koje su mu poznate, da svaka informacija koja je prezentirana bude ponovljena više puta, skraćena te pojednostavljena, rečenice budu jednostavne strukture i time pružaju djeci mogućnost usvajanja informacija, glumci koriste polagan govor tako da ga dijete može pratiti s lakoćom. Ako emisije ne upotrebljavaju govor koji je primjeren djetetu, ne djeluje poticajno na razvoj govorno-jezičnih vještina djeteta (Apel i Masterson, 2004).

Djetetove jezične vještine mogu biti poboljšane i korištenjem raznih računalnih programa uz pomoć kojih usvaja nove riječi, priča o budućim situacijama te spaja misli u rečenice. Iznimno je važno da se roditelji osvijeste da računalo vrlo lako može zamijeniti njihovo mjesto u čitanju knjiga. Računala mogu, kao i televizija, povećati vokabular djeteta, ali ga isto tako može odvojiti od društvenih odnosa koji su ključni za razvijanje govorne komunikacije. Zbog toga je vrlo važno nadzirati vrijeme djetetovog korištenje računala (Apel i Masterson, 2004).

Učenje rješavanja problemskih zadataka, kao i logičko zaključivanje i praćenje govornih uputa postiže se i putem videoigara. Poticanje govorno-jezičnog razvoja može se postići putem suradnje sa suigračem u igri, razgovorom o samoj igri, kao i uspoređivanjem djetetovog svakodnevnog života i igre (Apel i Masterson, 2004). Uz pomoć videoigara dijete ulazi u virtualan svijet gdje je ono slobodno eksperimentirati, istraživati i igrati se u drugoj dimenziji gdje prirodna logika i zakoni ne vrijede. Kao i kod ostalih medija, i u ovom je slučaju važno primjereno doziranje i kontroliranje vremena koje dijete provodi igrajući videoigre te voditi brigu o tome da ono ne postane društveno izdvojeno (Šego, 2009).

7. ZAKLJUČAK

Dječje usvajanje jezika podložno je utjecaju dviju skupina čimbenika, a to su biološki i okolinski. Biološki čimbenici koji su najutjecajni u procesu ovladavanja jezikom su moždane strukture u mozgu koje omogućuju razumijevanje i proizvodnju riječi, mentalni leksikon koji podrazumijeva znanje osobe o obilježjima riječi. Također, jednako bitna su i obilježja ličnosti i ponašanja djeteta. Prisutne su razlike jezičnog ponašanja između dječaka i djevojčica gdje je uočljivo da djevojčice brže progovore i stvaraju veće rečenice zbog toga što roditelji sa djevojčicama više i emotivnije razgovaraju što izravno utječe na jezično usvajanje. Zdravlje dakako ima utjecaj na sva područja života pa jednako tako ima i na usvajanje jezika. Uredan intelektualni razvoj, mišljenje, pamćenje i pozornost, zdrav živčani sustav sa uredno razvijenim govornim centrima te sluh koji omogućava slušanje i oponašanje svoje okoline zajedničkim radom omogućavaju nesmetano usvajanje jezika.

Okolinski čimbenici pomoću kojih jednako tako jezik ne bi uspješno mogao biti usvojen jest svakako utjecaj roditelja koji su ujedno i djetetov prvi govorni model, ali i socioekonomski status obitelji, kao i obrazovni status roditelja. Uz to, redoslijed rođenja djeteta u obitelji utječe na govorne sposobnosti djeteta. Također, valja spomenuti i jezične igre koje kroz jednostavna pravila, ali i zabavu utječu na dječje usvajanje jezika. Živimo u vremenu tehnologije te dakako treba istaknut medije kao jedne od čimbenika koji utječu na dječje usvajanje jezika. Televizijske emisije i programi trebaju biti prilagođeni dobi djeteta te valja napomenuti da su odrasli ti koji nose odgovornost o količini i sadržajima koje djeca gledaju. Stoga će upravo interakcijom kvalitetnih sadržaja i kontrolom roditelja mediji imati pozitivne učinke. Uz roditelje, glavni uzori djetetu u usvajanju jezika su odgojitelji koji svojim govorom, ali i organizacijom prostora u odgojno-obrazovnoj ustanove utječu na proces usvajanja jezika djeteta. Okruženje treba zadovoljavati kriterije neovisnosti, kretanja i interakcije kako bi djeca u njemu, zajedno sa drugom djecom i odgojiteljima, usvajala jezik sa lakoćom. Govorno-komunikacijsko okruženje u vrtiću treba biti kvalitetno i bogato te poticati djecu na sudjelovanje jer oni usvajaju jezik upravo u takvom okruženju. Također, potrebno je vrtićko okruženje opremiti raznovrsnim materijalima koji će samim time djecu motivirati na uključivanje u interakcije i aktivnosti. Djeci je nužno osigurati i glazbene aktivnosti popraćene instrumentalnom pratnjom ili pjevanjem. Ponuđeni predmeti trebali bi biti napravljeni od različitih materijala tako da omogućuju djeci taktilnu stimulaciju koja aktivno stimulira mozak te samim time pospješuje govorni razvoj. Isto tako, igračke koje su djeci ponuđene trebaju biti raznovrsnih boja i oblika. Također, zidove

vrtićke sobe potrebno je obogatiti raznim plakatima, bojama i uzorcima. Uz to, odgajatelji djeci trebaju omogućavati individualne aktivnosti, ali i one u malim skupinama u kojima zajedničkim dogovorom dolaze do rješenja i pritom razvijaju svoje socijalne vještine.

Bez obzira što neki teoretičari smatraju da je od većinskog značaja biološki potencijal s kojim dijete dolazi na svijet te da je usvajanja jezika isključivo urođena sposobnost, drugi ističu kako je značajniji utjecaj spoj okolinskih čimbenika.

Uvidom u domaću i stranu literaturu došli smo do zaključka kako je usvajanje jezika moguće zbog urođenih predispozicija sa kojima se dijete rađa. Biološke predispozicije dakako imaju veliku ulogu u usvajanju jezika, no one se ne mogu razvijati bez podrške odraslih koji djeci služe kao jezični uzor. Također, kvalitetno opremljeno prostorno okruženje te njegovo uređenje poticajnim materijalima značajno utječe na poboljša dječjih jezičnih sposobnosti.

Zaključno možemo reći da tek suradnjom bioloških i okolinskih čimbenika dolazi do učinkovite uporabe jezika. Kako na biološko ne možemo utjecati, ostaje nam da što bolje promislimo i osiguramo kvalitetne okolinske poticaje.

POPIS LITERATURE

- Aladrović Slovaček, K.(2019). *Od usvajanja do učenja hrvatskog jezika*. Zagreb: Alfa d.d
- Apel, K.; Masterson, J. J. (2004). *Jezik i govor od rođenja do šeste godine. Od glasanja i prvih riječi do početne pismenosti-potpuni vodič za roditelje i odgojitelje*. Zagreb: Ostvarenje.
- Berglund, E., Eriksson, M., Westerlund, M. (2005): *Communicative skills in relation to gender, birth order, childcare and socioeconomic status in 18-month-old children*. *Scandinavian Journal of Psychology*,
- Berk, L. E. (2015). *Dječja razvojna psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Blaži, A. (2017). *Povezanost demografskih čimbenika s jezičnim razvojem djece u dobi od 16 30 mjeseci* (Diplomski rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:403424>
- Boudreau, D., Constanza-Smith, A. (2011): *Assessment and Treatment of Working Memory Deficits in School-Age Children: The Role of the Speech-Language Pathologist. Language, Speech, and Hearing Services in Schools*
- Cartmill, E.A., Armstrong, B.F. III, Gleitman, L.R., Goldin-Meadow, S., Medina, T.N., Trueswell, J.C. (2013): *Quality of early parent input predicts child vocabulary 3 years later. Proceeding of the National Academy of Sciences*
- Dixon, W.E., Jr., Salley, B.J., Clements, A.D. (2006): *Temperament, distraction and learning in toddlerhood. Infant Behavior and Development*
- Erdeljac, V. (2009). *Mentalni leksikon: modeli i činjenice*. Zagreb: Ibis grafika.
- Gulan, T. (2020). *Jezik i mozak ,Mozak i um: od električnih potencijala do svjesnog bića*. Sveučilište u Zadru
- Hepper, P. G.; Shahidullah, B. S. *Development of fetal hearing*. *Fetal and Maternal Medicine Review* 6, 3(1994), 167-179.
- Hoff, E. (2006): *How social contexts support and shape language development*. *Developmental Review*
- Hulina, M. (2021). *Interindividualne razlike i čimbenici koji utječu na proces jezičnog usvajanja* (Diplomski rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:626334>
- Jelaska, Z., Bošnjak, M., Cvikić, L., Hržica, G., Kusin, I., Novak-Milić, J., Opačić, N. (2005). *Hrvatski kao drugi i strani jezik*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Jelaska, Z. (2007). Ovladavanje jezikom: izvornojezična i inojezična istraživanja. *Lahor*, 1 (3), 86-99. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/20658>
- Jović, A. (2016). *Uloga medija u odgoju djece* (Završni rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:292023>

- Juričić, A. (2020). *Razvoj govora kod djece predškolske dobi* (Završni rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:978691>
- Kotarac, P. (2017). *Razvoj govora* (Završni rad). Preuzeto s: [urn:nbn:hr:147:845995](https://urn.nbn.hr:147:845995)
- Kovačević, M. (1996). Pomaknute granice ranoga jezičnoga razvoja: okvir za novu psiholingvističku teoriju. *Suvremena lingvistika*, 41-42 (1-2), 309-318. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/24214>
- Kuvač, J. i Palmović, M. (2007). *Metodologija istraživanja dječjeg jezika*. Jastrebarsko: Naklada Slap
- Leko, A. (2018). *Ovladavanje značenjem riječi u ranoj i predškolskoj dobi* (Diplomski rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:062536>
- Lolić, G. K. (2015). *Govor i pokret kod djece predškolske dobi* (Završni rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:533621>
- Lovas, G. S. (2011): *Gender and patterns of language development in mother-toddler and father-toddler dyads*.
- Pace, A., Luo, R., Hirsh-Pasek, K., Michnick Golinkoff, R. (2016): *Identifying Pathways Between Socioeconomic Status and Language Development. The Annual Review of Linguistics*
- Pavličević-Franić, D. (2005). *Komunikacijom do gramatike. Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome razdoblju usvajanja jezika*. Zagreb: Alfa.
- Pavličević-Franić, D. (2008). *Razvoj komunikacijske kompetencije u ranome diskursu hrvatskoga jezika*: Učiteljski fakultet, Zagreb
- Peti-Stantić, A. i Velički, V. (2008). *Jezične igre za velike i male*. Zagreb: Alfa d.d.
- Petrović-Sočo, B. (1997). *Dijete, odgajatelj i slikovnica*. Zagreb: Alineja
- Posokhova, I. (2008). *Razvoj govora i govornih poremećaja u djece*. Pušćine: Ostvarenje d.o.o.
- Posokhova, I. (2009). *Zabavan jezik u slikama i igri*. Zagreb: Planet Zoe
- Prebeg-Vilke, M. (1991). *Vaše dijete i jezik – materinski, drugi, strani*. Zagreb: Školska
- Puljak, L. (2008). *Razvoj dječjih pojmova (značenja riječi) i nastavna komunikacija. Metodika*, 9 (16), 18-28. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/31455>
- Radosav, K. (2018). *Motivacijski faktori za učenje stranog jezika u djece predškolske dobi* (Završni rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:189:258168>
- Salley, B., Dixon, W.E. (2007): *Temperamental and Joint Attentional Predictors of Language Development. Merrill-Palmer Quarterly*
- Salopek, D. (2019). *Procesna drama kao metodički pristup u razvoju jezičnih predvještina predškolske djece* (Diplomski rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:147:607437>

- Slunjski, E. (2008). *Dječji vrtić: zajednica koja uči: mjesto dijaloga, suradnje, i zajedničkog učenja*. Zagreb: Spektr Media.
- Stančić, V., Ljubešić, M. (1994). *Jezik, govor, spoznaja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Starc, B., Čudina Obradović, M., Pleša, A., Profaca, B., Letica, M. (2004). *Osobine i psihološki uvjeti razvoja djeteta predškolske dobi* – Priručnik za odgojitelje, roditelje i sve koji odgajaju djecu predškolske dob. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga
- Szanton E. S., (2005). Kurikulum za jaslice. Razvojno-primjereni program za rad s djecom od 0 do 3 godine. Zagreb: Korak po korak.
- Šego, J. (2009). *Utjecaj okoline na govorno-komunikacijsku kompetenciju djece, jezične igre kao poticaj dječjem govornom razvoju*. Govor, 26(2), 119-149.
<https://hrcak.srce.hr/165964> Pristupljeno: 15.03.2022.
- Šiljić, M. (2018). *Govorne poteškoće i čimbenici koji utječu na razvoj govora* (Završni rad). Preuzeto s: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:137:043590>
- Šimić, G. (2008). *Ustroj i djelovanje moždane kore*, Dostupno na: Ustroj i djelovanje moždane kore (hiim.hr), Pristupljeno: 10.03.2022.
- Westerlund, M., Lagerberg, D. (2008): *Expressive vocabulary in 18-month-old children in relation to demographic factors, mother and child characteristics, communication style and shared reading*. Child: care, health and development
- Vasta, R., Haith, M.M., Miler, S.A. (1998): *Dječja psihologija*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Vignjević, J., Brandt, M. (2017). »Sreća je kad tata i ja igramo nogomet« ili o dječjem izricanju emocija. Metodčki ogledi: časopis za filozofiju odgoja
- Vrsaljko, S., Paleka, P. (2018). *Pregled ranoga govorno-jezičnoga razvoja*. Magistra Iadertina, Vol. 13 No. 1, 2018.
- Zauche, L.H., Thul, T. A., Mahoney, A.E.D., Stapel-Wax, J.L. (2016): *Influence of language nutrition on children's language and cognitive development: An integrated review*. Early Childhood Research Quarterly, 36, 318–333.

Mrežni izvori

vrtici-du.hr/wp-content/uploads/2020/03/Jezi%C4%8Dne-igre.pdf; (preuzeto:12.03.2022.)

Izjava o izvornosti završnog rada

Izjavljujem da je moj završni rad izvorni rezultat mojeg rada te da se u izradi istoga nisam koristio drugim izvorima osim onih koji su u njemu navedeni.

(vlastoručni potpis studenta)